

Zapiski, ocene in poročila

OB MONOGRAFIJI O BESEDNIH ZVEZAH V BELORUŠČINI*

Z vprašanjem povezovanja besed v večje sintaktične enote so se ruski, ukrajinski in beloruski jezikoslovci v zadnjih desetletjih razmeroma pogosto in sistematično ukvarjali; posebno bogato je na tem področju rusko sintaktično izročilo, katerega začetki segajo prav do slovničnih spisov Lomonosova, današnje ime (rus. slovosočetanie) pa so besedne zveze dobile v slovnici Vostokova (1831). Vendar odnos do besednih zvez kot samostojnega sintaktičnega predmeta niti v ruskem niti v širšem slovanskem jezikoslovju ni bil enoten; posamezni avtorji so pripisovali besednim zvezam osrednje mesto v sintaksi (F. Miklošič npr. pravi: »Tisti del slovnice torej, ki naj razloži pomen (vloga) besednih vrst in besednih oblik, se imenuje sintaksa.« — Gl. *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, 1868-74, str. 1), medtem ko so drugi izhajali iz stavka, ne da bi področji točneje razmejili (prim. J. Ries, *Was ist Syntax?*, Marburg 1894; Zur *Wortgruppenlehre*, Praha 1928).

Na sovjetske sintaktične obravnave zadnjih dveh desetletij so imeli odločilen vpliv teoretični pogledi (na besedne zveze in stavke), ki jih je v svojih študijah razvil in oznanjal V. V. Vinogradov in ki so dobili svojo strnjeno obliko v uvodu v drugo knjigo ruske akademske slovnice (1954). V. V. se je oprl zlasti na delo dveh najpomembnejših ruskih sintaktikov, Šahmatova in Peškovskega, obenem pa je njuna dognanja kritično ovrednotil, posebno glede na razjasnitev odnosa: beseda — besedna zveza — stavek. Čeprav je ostalo marsikaj le za silo izpeljano (npr. položaj predikativnih besednih zvez, vsebina termina sintagma v primerjavi z besedno zvezo (slovosočetanie), dobijo druge misli prepričljivo podoben in poudarek; med take moramo šteti trditve, da besedne zveze pridobijo komunikativno funkcijo šele v stavku, katerega osnovna značilnost pa je stavčna intonacija; dovolj vidno so bili začrtani temeljni obrisi strukturne organizacije besednih zvez v ruščini in podana njihova klasifikacija, manj pa se je mogel V. posvetiti vprašanju semantične povezljivosti besed.

Da bi laže določili mesto pričujoče monografije v vzhodnoslovanski sintaktični literaturi, moramo vsaj bežno omeniti nekaj najvidnejših del o besednih zvezah; med najuspešnejše proučevalce besednih zvez v ruščini prištevamo V. P. Suhotina (besedne zveze v prozi Lermontova) ter Švedovo in Prokopoviča (Slovosočetanie v sovremennom russkom literaturnom jazyke, M. 1966), ki sta v zadnjem desetletju poglobila teoretične poglede na vprašanje besednih zvez. V podobni smeri raziskujejo besedne zveze tudi v ukrajinščini (prim. G. M. Vdovičenko, *Slovospolučennja* v sučasnij ukrajin'skij literaturnij movi, Kijev 1968). V glavnem na istih načelih slonijo tudi raziskave beloruskih besednih zvez (Bulahač, Zjanevič, Šydloški, Padgajski in dr.), ne smemo pa spregledati prizadevanj za prenovitev metodologije sintaktičnega raziskovanja (posebno A. Ja. Mihnevič). Za vse tri vzhodnoslovanske jezike obstajajo številne razprave in disertacije, ki obravnavajo ali posamezne tipe besednih zvez v današnjih knjižnih jezikih ali besedne zveze pri pomembnejših pisateljih ali razvoj besednih zvez v zgodovini jezika.

Avtor knjige o beloruskih besednih zvezah A. I. Narkevič je znano ime v beloruski sintaktični literaturi; že od srede petdesetih let srečujemo njegove prispevke o besednih zvezah v beloruskih jezikoslovnih zbornikih in slovnica, posebno opazen pa je njegov delež v beloruski akademski slovnici (1966). Kot eno bistvenih lastnosti Narkevičeve razprave je treba poudariti njeno celovitost; zajel je vse mogoče tipe svobodnih besednih zvez v današnji knjižni beloruščini in pri tem upošteval gradivo iz različnih stilnih plasti od leposlovja do znanosti in vsakdanjega praktičnega jezika. Čeprav Narkevič izhaja iz vinogradovskih teoretičnih izhodišč petdesetih let, so mu bogate izkušnje ob beloruskem sintaktičnem gradivu omogočile, da je izčistil, poglobil in dopolnil splošnoteoretične poglede na besedne zveze (prim. str. 21, kjer je govor o odnosu beseda — besedna zveza). Pri analizi gradiva upošteva Narkevič tudi sintaktična dognanja N. Ju. Švedove, v katerih se močneje uveljavljajo ideje praške lingvistične šole (Mathesius); svoja načela je Švedova predstavila v knjigi *Osnovy*

* A. I. Narkevič, *Sistema slovaziučennjau u sučasnaj belaruskaj move*. Vydavectva BDU. Minsk 1972. 336 str.

postrojenja opisatel'noj grammatiki sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka (M. 1966), preizkusila pa v novi akademski slovnici, ki je izšla v njeni redakciji (Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka, M. 1970).

Oglejmo si nekatere temeljne postavke, ki so avtorja vodile pri razvrščanju in interpretaciji beloruskih besednih zvez: besedna zveza je zveza vsaj dveh polnopomenskih besed, ena komponenta zveze je nadrejena drugi, jo vodi (glavna, nadrejena beseda — steržnevoe slovo), značaj podredne zveze določajo kategorialne lastnosti nadrejene besede; besedna zveza ima oblike, ki jih določa sistem oblik nadrejene besede; prave besedne zveze so svobodne (ločljive), v njih ostaja pomenska samostojnost vsake od sestavin neokrnjena, v otrdelih besednih zvezah je pomenska samostojnost ene od sestavin opešala ali se celo izgubila, tako da se taka zveza približa vrednosti ene besede; svobodne besedne zveze so lahko leksikalno odprte ali zaprte (omejene); glede na strukturne posebnosti so zveze lahko proste, zložene in kombinirane; besedna zveza izraža določen sintaktični odnos; besedna zveza kot sintaktična enota nekomunikacijske ravni pridobi komunikativno funkcijo v stavku, pri čemer se vključuje v strukturo stavka (ali postane stavek) brez sprememb v svoji notranji zgradbi in se podredi le splošni intonacijski shemi stavka ali pa se mora zaradi aktualne členitve stavka besedna zveza razstaviti.

Narkevičeva monografija je razdeljena na pet večjih poglavij: v uvodnem delu avtor na kratko prikaže zgodovino proučevanja besednih zvez pri vzhodnih Slovanih, deloma pa se ozre tudi po sintaktični literaturi v zahodnem slovanskem in neslovanskem jezikoslovju; izčrpejše se ustavlja pri teoretičnih in metodoloških izhodiščih, ki so ga neposredno vodila v obravnavi beloruskega gradiva v osrednjih dveh poglavjih, v poglavju o brezpredložnih (35—152) in v poglavju o predložnih besednih zvezah (153—300); pred končno poglavje (318—331), v katerem je avtor strnil rezultate svoje raziskave, je uvrščeno še poglavje o aktualnih procesih v razvoju sistema besednih zvez v sodobnem beloruskem knjižnem jeziku (301—317).

Brezpredložne zveze je N. razdelil na take, pri katerih je odvisna sestavina sklonljiva, in na take z nesklonljivo odvisno besedo; znotraj le-teh so trdno ustaljene sheme, tako da razvrsti najprej vse zveze s samo-

stalniško besedo v roditelju in glede na nadrejeno besedo: samostalnik, pridevnik, števnik, zaimek, glagol, prislov. Enako so razčlenjene tudi skupine z dajalnikom, tožilnikom in orodnikom. Vse zveze navaja avtor v stavčnem kontekstu, kar mu pomaga tudi pri določanju sintaktičnih odnosov, ki jih zveze izražajo. Prav tako ravna avtor tudi v poglavju o predložnih besednih zvezah, pri katerih je pač odvisna sestavina zmeraj le samostalnik ali samostalniško rabljena beseda; tu se pregledno zvrstijo vsi beloruski predlogi, od večfunkcionalnih prvotnih (npr. na, za, pa) do pomensko izrazitejših (mlajših) drugotnih (npr. pablizu, suprac', nasustrač, pavodle, u paradku, z pryčyny, z mētaj, u kirunku, u adnosinah da, u napramku da, pa šljahu da).

Ne moremo dvomiti o tem, da je avtor s svojo gosto mrežo zajel vse tipe zvez, ki obstajajo kot živi vzorci v današnji beloruščini; tudi razporedil jih je premišljeno, tako da se bo uporabnik hitro znašel, če bo npr. za primerjavo z drugimi slovanskimi jeziki potreboval informacijo o ustreznih beloruskih besednih zvezah. Pri tem je avtor s posebno tenkim posluhom ločeval produktivne skupine zvez od manj produktivnih in neproduktivnih, škoda je samo, da te oznake ne izstopajo dovolj očitno. Zdi se tudi, da je razporeditev nekoliko preveč formalna in toga, saj so zaradi sheme velikokrat daleč vsakebi obravnavane glavne besedne vrste (samostalnik, glagol, pridevnik), ki besedotvorno, pomensko in sintaktično marsikdaj sodijo blizu skupaj; tu je glagol ločen od samostalnika in pridevnika s števniško in zaimensko skupnico, ki sta v tvornosti besednih zvez le navidezno enakovredni glavnim besedam.

Avtor je pri analizi in vrednotenju zvez zanesljiv in dosleden, kar priča ne samo o suverenem poznavanju beloruskega jezika, ampak tudi o jezikoslovni in še posebej sintaktični razgledanosti. Redki so primeri, ko z avtorjevo klasifikacijo ni mogoče soglašati; mednje bi spadale prislovne zveze z roditelnikom (65—67), ki jih obravnava avtor kot polnovredne (*uzdouž raki, naperadze kalony, pablizu čygunki*), čeprav je sprejel načelo, ki se ga sicer tudi drži, da sta za besedno zvezo potrebni najmanj dve polnopomenski besedi. Sicer priznava, da se te vodilne sestavine (prislovi) v stavku večinoma spreobrnejo v predlog, vendar utemeljuje svojo odločitev s primeri, ko je takšna zveza tudi v okviru stavka osamosvojena, npr.: *Ljuba sa zdiuennem ubačyla kalja dzvjarej, popleč Vali, Sašku; to-*

da namesto *popleč* bi bil lahko uporabljen tudi kateri od primarnih predlogov. Avtor je to svojo odločitev prekalal že sam s tem, da je pri obravnavi predložnih zvez pritegnil iste (in še druge) prislove-predloge k trodelnim zvezam tipa: *vil'gotnaja kalja* studni, *blednaja paslja* rodau, *starjšij sjarod* mladzi, *blizkija pavodle* liku (178).

Nekaj pomislov zbuja tudi del gradiva, s katerim avtor ponazarja razvoj sistema besednih zvez v najnovešem obdobju knjižne beloruščine; tako navaja med novimi ločljivimi besednimi zvezami tudi ne-ločljive, kot je npr. *Peršae maja* ipd.

Ko znova prelistavamo Narkevičevo razpravo o besednih zvezah, se nam utrdi prepričanje, da imamo pred seboj bogato belorusko sintaktično gradivo, ki je klasificirano in obdelano z vso vestnostjo in natančnostjo; avtor res ni svojih pogledov soočil z modernejšimi tokovi v slovnični teoriji (Šaumjan, Chomsky), zato pa se ni ustrašil gmote zamotanega gradiva in je ustvaril delo, ki ima v beloruskem jezikoslovju pomembno mesto, obenem pa je nepogrešljivo za vsakega slovanskega sintaktika.

Franc Jakopin

Filozofska fakulteta v Ljubljani

ALI TERJATI ALI ZAHTEVATI?

Ta glagola sta nekako do petdesetih let živela drug ob drugem, se delno pomensko enačila, delno pa sta pokrivala vsak svoje posebne pomen v sodobnem knjižnem jeziku. Potem se je na opozorila nekaterih jezikoslovcev, češ da je *zahtevati* po nepotrebnem privzel iz hrvaščine, začelo vseprek pisati samo *terjati*. Po nekaj ugovorih,¹ tudi v Pismih bralcev,² je pretirana raba tega glagola popustila, vendar so se medtem ustaljena razmerja med *terjati* in *zahtevati* porušila in danes marsikdo res ne ve več, kdaj in kako naj uporablja eno oziroma drugo besedo. To potrjuje pisanje zlasti po revijah in časopisih (npr. *Sodobnost*, *Prostor* in *čas*, *Knjiga*, *Delo*).³

Najprej je treba poudariti, da sta obe besedi — *zahtevati* in *terjati* — slovenski. Glagol *terjati* je seveda dosti starejši, saj ga srečujemo v knjigah že od Trubarja dalje, in živi ves čas tudi v živem govoru. Besedo *zahtevati* pa smo sprejeli pred 135 leti, torej v času marčne revolucije, ko smo Slovenci kot narod prvič postavili svoje zahteve. Do takrat je vse njene in svoje pomen nosila še beseda *terjati*, če se pojmovno niso dali prekriži z že obstoječimi milejšimi sinonimi, kot so *misliti*, *imeti voljo*, *želeli*, *pričakovati*, *iskati*, *vprašati po*, *prostiti* in *hoteti*. Pozneje so se v knjižnem jeziku uveljavili še novi, zlasti intenzivnejši sinonimi kot *predlagati*, *naročati*, *predpisovati*, *ukazovati*, *lastiti si*, *insistirati*, *reklamirati* ipd. Zato je leta 1933 Anton Breznik, ko je dognal, kako hitro se je umaknil iz rabe glagol *terjati*, prizadeto zapisal: *Zdaj niti ne zahtevamo več, ampak po francosko reklamiramo!*⁴ Toda kljub mnogim delnim ali popolnim sinonimom sta glagola *zahtevati* in *terjati* ohranila osrednjo po-

mensko vlogo. Po vidu sta oba nedovršna, opravljata pa tudi dovršno funkcijo, kar je razmeroma redek pojav pri starih domačih besedah. Rečemo lahko torej »začnem *terjati*, *zahtevati*«, kakor tudi »počakaj, da ga *terjam*; počakaj, da *zahtevam*«. Kljub temu si je *terjati* ustvaril še prave dovršne oblike *izterjati*, *poterjati*, z delnimi pomenskimi odmiki. Glagol *zahtevati* pa je narejen iz dovršnika *zahoteti*, ta pa iz *hoteti*, kate-rega drugi osnovni pomen je *imeti voljo*, *željo*, *zahtevo po čem*,⁵ npr. otrok hoče kruha, t. j. ga *zahteva*.

V začetku druge polovice prejšnjega stoletja sta torej trčili sinonimski besedi *terjati* in *zahtevati*. Nekateri pisatelji, zlasti Jurčič, so uporabljali *terjati* v vseh pomenuh. Mlajši pisatelji pa, kot Kernik in Tavčar in za njima drugi, so vedno pogostje uporabljali *zahtevati* za vse pomen in zveze razen za osnovni pomen. Če je tenkočutni Janez Trdina v svojih Verskih bajkah na Dolenjskem celo za ta osnovni pomen — o njem bomo podrobneje govorili kasneje — uporabil glagol *zahtevati*,⁶ je s tem dokazano, da se je moral *zahtevati* zelo hitro razširiti in utrditi ne le v knjižnem jeziku, ampak tudi v ljudski govorici. Najdemo ga tudi v narodnih pesmih, rekih in pregovorih, npr. *Kdor preveč zahteva, nič ne dobi*.

¹ Prim. J. Toporišič, *Jezikovni pogovori II*, Ljubljana 1967, 74.

² A. Pečar, *Delo* 21. 2. 1965.

³ *Prostor* in *čas* 1971, št. 3/4, ima šestkrat *terjati* in trinajstkrat *zahtevati*.

⁴ A. Breznik, *Življenje besed*, Maribor 1967, 140.

⁵ Prim. SSKJ I pod geslom *hoteti*.

⁶ *Zahtevali so se tekoči in zaostali davki in odškodovanje z obrestimi vred* (Ljubljanski zvon 1881, 541).